

Самур

№ 6(311) 2017-йисан 21-июль

1992-йисан январдилай акъатзава

КВАХЪЗАВА ЧИ ХУЪРЕР...

ДАГЪЛАРИН РЕКЪЕР

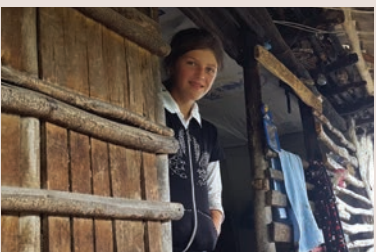
Рекъер гагъ къамарихъ физ, гагъ къакъанриз хкаж жез, гагъни дагъдин синерал аруш жезва. Чархарайни хкатай къваларай, къацу яйлахрай тлуз къакъанрихъ физва рекъер. Тебиатди инриз къилий-къилди иервилер хъчирнава. Дагъларин гъар куклуш, къуталрин гъар хъиткър, гунейрин гъар са хуш тебиатдин са эсер я.

Дерин дерейри, хкатай рагари, харт-харт хъанвай хъиткърри, гагъ-гагъ гъвел-гъвел жез рекъел авахъзавай къвалари къвачерик зурзун кутада. Герен-герен машиндай эвичина, рехъ къванерикай михъун герек къвезва. Чи рехъ Стуралайни анихъ - дегъ члаварин шагид тир Къухъуриз я.

Яргъалай вил вегейла дагъдин куквал алай лекърен муказ ухшар я Къухъур. Им лугъуз тежедай хътин иервилеринни чандик кичи кутадай гъабатлувилерин макан я. Къвал атлана къве пай хъанвай хътин къакъан рагал, дагъдин хкатай хурал кутунва и хуър. Ингъе дагъдин куквал ялгъузди амай къузуз лекърен ухшарар атана заз Къухъурикай. Балаяр яргъариз акъатна, дерт лугъудай касни амачир лекърен.

АЛУПАНДИН ГЕЛЕР

Къухъур Кцларин дегъ хуърерикай я. Ам ирилра чклана, цийи къилелай арадал хкайдакай халкъди къисаяр рахада. Вичихъ гзаф агъалияр авайвилей са хуър бес тахъана, инсанри къвед лагъай хуърун бине кутур, гъавилей «Къве хуър - Къухъур» хъиз сеили хъайи ина Манашар, ЖибетГар,

Кериманбур, Бацлияр, Тугъацлар, Даманбур хътин сихилар авай. Са береда хуъруэхъ авадан чилер, мублагъ никлер, генг яйлахар авай. Ина суъруъринни нехиррин и къил а къил авачир. Са береда 100 къвал авай и хуър. Алатай асирдин 80-йисарилай инай инсанар кучъ жез гатумна. Дагъдин хуър хуър патал герек тир къилин шартI – рехъ тухун Совет гъукуматдивай къилиз акъудиз хъанач. Гъавилей чилер, къвалер туна яргъариз акъатун вердиш къуна инсанри.

Къухъурвийрин гзаф хизанри Кцлар райондин Къухъурба хуър бине кутунва. Кцлар, Сумгаит, Баку хътин шегъерриз акъатнавайбурни ава. Са къве кас гагъ-гагъ рекъер алатна хуъруыз хкведа. Амайбуру лагъайтIа, хуър рикелелай алуднава. Гила къуд пад иеси амачир салар, цан цазмачир генг чилер я. Къухъур акваз-акваз хуърерин жергедай хкатзава.

Къухъурин патарив кутунвай, гектарралди чилер къунвай сурари хазарри, монголри, фарсари, урусри чи чилерал вегинникай шагидвалзава. Хуърун тарихри Алупандин (Къаф-къаздин Албаниядин) девиррихъ ялзвайдакай адан мисклиндин цларик квай къванери шагидвалзава. Вичихъ къве виш йисалай виниз тарихар авай и мисклин хуърун виридалайни къакъан, пак чкадал хкаждайла, устларри адан цларик винел ракъинин лишанар алай, нехишрив атланвай кулгъне къванер кутун рикелелай ракурначир. Мисклиндин цлар элкъвез-элкъвез рагарин къусарикайни дагъдин къванерикай эцигнава. Къве виш касдивай регъятдиз капI ийиз жедай и мисклиндин къуд пиле авай къакъан, зурба куьшуьйра ктабар хуьдай лугъуда. Ахпа дин вилей вегей вахтар алукъна ва и пак чкани вилей вегъена.

Хуър къуд пир ава. Абурукай къилинди «Ирид стхадин пир» я. Къвал-къвала аваз экъечнавай къве иер тарцин – къакъан буйдин дендедин тарарин такабурувили инсан гъейранарда. Дагъдин хурал, тебиатдин ихътин шартIара и тарар экъечIун аламатдин кар я.

«Ирид стхадин пир» - къухъурвийрин виш йисарин чирхчир - дердинин дарман, начагъвилер сагъардай лукъман, рикI алардай дуст я. Къвед-пуд хизан амай, духтур авачир и хуър чара атлайла, куьмекдай кас тахъайла маса гъиниз фида къван? 500 йисалай виниз я и пирен тарари шумудни са инсанрин тIалариз чара ийиз.

КЪУЛАРИН ЦУГЪ

Хуъруыз гъахъун кумазни къуд патахъай сефилдиз килигъзавай чклай къвалери рикI тIарна зи. Абурун уьцIвенвай цлари, ацахънавай паруйри, гум акъатзавачир гурмагъри, туьхвенвай къулары, вергерини серкIвери къунвай гъенери ифирна зун. Экъ амачир дакIарри рикIин гъал атлана зи. Эгъ, ина зав чIал ахъайна къулар рахана. Чимдай къвал, агуддай хизан амачир лезги къулар. ЧкIанвай цларикай хкатнавай и къулар гараривайни хараривай чукуриз хъанвач. На лугъуди, накъ эцигнавайбур я абуру. «Зав чим гума, зун туьхъурмир! Захъ такъат кума, зун чукурмир!» лугъуз цугъзавай къулары.

ЭКВ ХУЪЗВАЙБУР

Вуч хъсан я хъи, ина санизни кучъ тахъана ватан хуъзвай са шумуд хизан ама. Абурун дехмейри, и къени инсанрин кесиб гълари къалабулук кутуна захъ. XXI асирда ихътин гълара къил хуъзвай, аямдилей гуьгуьна амай и инсанри зи цифеди къунвай фикирриз нур хъичирна. «Вуч хъсан я хъи, и хуърун пер хаз тазвачир, ам чукурникай, чилин винелай адан гел квахъуникай хуъзвай къуд хизан ама ина», - лагъана фикирна за. Хайи чилер хуъзвай, ватандин таъсиб чуьгузвай и инсанрикай лезги къисайрай атай хътин къегъалрин ухшарар атана заз.

сан тир Лукъман Мирзезаладин хва Тамазанов гзаф йисара Урусатдин чара-чара шегъеррилай цлар яна 10 йис вилик вичин хизанни галаз бубадин ватандиз хтана. Гуьлнардахъ галаз санал хизан туькIуьрай абурухъ пуд велед ава: Энтигъа, Эсмира ва Наил.

Давыдовар хуърун чIехи сихилрикай я. Алиман ругуд цхикайни къве рушкай Къухъуре тек къвед ама – Азимни Жавид. Азима вичин умуьрдин юлдаш Зилфарадахъ галаз санал къве велед – Рагъиматни Этибар ина чIехи авунва. Руш гуьуьуз ганва, гададиз мехъерар ийиз гъазур хъанва. Ингъе мехъерилей къулухъ жегъилар Къухъурбадиз кучъ жеда, ина абуруз къвал эцигнава.

Жавидахъни Самирадахъ лагъайтIа, пуд аял ава. Абуруни кучъ хъунин гъавада ава. Вучиз лагъайтIа чIехи аял тир Элдениза къведай йисуз СтIура 8-синиф куьтягъайла адавай ина къелун давариз жедач.

РГАЗВАЙ БУЛАХ

Чпин ризкъи четивилелди къазанмишзавай, йикъа са шумудра гъава дегтиш жезвай дагъларин гзаф залан шартIара хеб-мал хуъзвай, векъ-алаф балкIандин фургъундив ялзавай, къула кук курзавай, чай, хуърек и цIал чразвай, герек тир заIлар къачун патал СтIури физхквезвай и инсанар гзаф виклегуьур я. Зи рикI ина гзафни-гзаф тIарай мадни са кар хъана. Рушарини сусари йикъа са шумудра хуъруьвай къве километр къван яргъа авай «КIамун булахдин» яд ялзавай.

Ина мад са булах ргазвайди вилералди акуна заз - элдин шаир, вичин 80 йис хъанвай Къаяханум

Зербалиевади са ялце шумудни са баядар хуралай къелна заз. Арада вичин шииррални илигна бадеди. Адан иер цларарай Къухъурал гъейранвал къвахъзавай.

8 аял чIехи авур и дишегълиди вичин хва Гуььнеддинан хизандихъ галаз яшамиззава. Абуру Къухъурбадиз кучъ хъанватIани, гъар гатфариз и дагъларин макандиз хкведа, зулалди ина чпин адетдин каркеспидахъ гелкъведа. Гуььнеддинни вичин диде хъиз гъейран я и чилел. Вичин пуд хвани зегъметдал рикI алаз чIехи авунва ада.

ЗУНМАДНИ ХКВЕДА

И хуърун инсанрин иер акурни, иллаки расу чIарарин, цIару вилерин аялрин дидед чIалал билбилди хъиз рахунри рикI ахъайна зи. Абурун лезги чIалалди дамахунри руьгъ кутуна захъ. Ина вирибурун - чIехиданни, гъвечиIданни тини халкъдин руьгъдив ишиннава. Ина заз икъван гагъди ван тахъай хътин зурба зарб лугъунар ван хъана. Лугъуз тежедай хътин руьгъ кутуна абуру захъ.

Им са масакIа хуър я: къуд пад чкIаяр ятIани, са шумуд дехмедин гурмагъдай гум акъатзамай, тупIарив гъисабиз жедай къван аялар авай, къузуьбур амачир секин хуър. Хуър анжах къве жегъил авай: иер, акуьллу Энтигъани Этибар. Гъабурунни садсадал рикI ацукънавай. Вуч хъсан я хъи, мукъвара абуру мехъерарда. Завай а мехъерик тефена акъавиз женни?

И инсанрин гъар сада зи рикIе квахъ тийир гел туна. Им акI лагъай чIал я хъи, зун и хуъруыз мадни хкведа. Вучиз лагъайтIа им тай авачир макан я – лекъерин макан.

Седакъет КЕРИМОВА

RUTULLAR

Dağıstan qədim dövrlərdən səyahətçilər, tarixçilər, alimlər üçün Rutul maraqlı tədqiqatlar məkanı olmuş və olmaqda davam edir. Bir qayda olaraq, maraqların mərkəzində ayrı-ayrı xalqlar və onların dilləri durur. Belə xalqlardan biri rutullardır.

Rutuluların tarixi Qafqaz Albaniyası ilə bağlıdır. VI-VII əsrlərdə onlar Lezganın tərkibinə daxil olmuşlar. XIII-XV əsrlərdə Cənubi Dağıstan ərazisində mövcud olmuş iri siyasi birliklərdən biri də Rutul idi. XV-XVI əsrlərdə Rutulun Xnov kəndi güclənərək özünün xüsusi süvari dəstəsini yaradır. Bu bərədə Qazıqumux şamxalı rus çarına məlumat vermişdi. Xnovdan tapılmış həmin dövrlərə aid kitabələr də bu faktı təsdiq edir. Görkəmli qafqazşünas alim L.İ.Lavrovun 1962-ci ildə çap olunmuş "Rutulular keçmişdə və indi" kitabında göstərdiyi kimi, XV əsrdə Rutul iri feodal qurumu idi və Dağıstanın siyasi həyatında əhəmiyyətli rol oynayırdı.

Əsrlər boyu Rutula xəzərlər, monqollar, türklər, farslar hücum etmiş, lakin bu igid xalq onlara qəhrəmancasına müqavimət göstərmişdir. 1741-ci ildə Nadir şahın qoşununun Rutulu mühasirəyə alması, lakin oranı ala bilməməsi rutulların necə döyüşkən xalq olduğu haqqında aydın təsvir yaradır.

"Rutul" adına "Abu Müslümün tarixi"ndə təsadüf olunur. Orada deyildiyinə görə, Rutulda, Xnovda və Şinazda Abu Müslümün bəzi nəvələri məskən salırlar. Həmin mənbədən oxuyuruq ki, xəzərlərlə müharibə zamanı Axtı hökmdarı Dərvişal "Rutulun, Cenikin və Rufukun igid döyüşçülərini köməyə çağırır".

L.İ.Lavrovun qənaətinə görə XII əsrdə Rutulda sufi məbədi mövcud idi. Ərəb yazıları olan kitabələr, alimin fikrinə görə həmin dövrdə islamın rutullar arasında möhkəmləndiyinə dəlalət edir. O, Samurun yuxarı sahilini "Qafqazda kufi yazılarının geniş yayıldığı ən zəngin ərazi" adlandırır.

Rutuluların məskunlaşdıqları yerlər haqqında ilk yazılı məlumatlara orta əsr müəlliflərinin əsərlərində təsadüf olunur. XIII əsr ərəb kosmoqrafı Zəkəriyyə əl-Qəzvini rutul kəndi olan Şinaz haqqında belə yazır: "Şinas - ləzgilərin ölkəsində kiçik şəhərdir, o, böyük dağın döşündə yerləşir. Oraya gedən yol zirvədən keçir. Onlar cıllı adlı taxıl sortu və dağ almaları yetişdirirlər. Sakinləri xeyirxah, saf niyyətli, qonaqpərvər, kasıblara və qonaqlara qarşı diqqətçildir. Onlar silah ləvazimatı və zirehli geyim istehsalı ilə məşğuldurlar".

Rutulular islam dininin süni təriqətinin şafii məzhəbinə etiqad edirlər. Mənbələrdə göstəriləyi kimi, Dağıstanda islam dinini ən tez qəbul edənlər rutullar olmuşlar. Qafqazın erkən islam mədəniyyəti abidəsi sayılan, 675-ci ildə Xnovda dəfn olunmuş Şeyx Məhəmməd ibn Əsəd ibn Muqala məxsus qəbirüstü yazı, həmçinin Dağıstanda aşkar olunmuş XI-XIII əsrlərə aid digər epigrafiya yazılar da həmin fikri təsdiq edir.

XIII əsrdən başlayaraq rutullar öz alimləri ilə bütün Yaxın Şərqdə tanınırlar. Şinazın Saidar nəslə alimlər sülaləsi kimi məşhurlaşır. Tanınmış Dağıstan alimi Əli Kayayevin yazdığına görə, həmin nəslin ən görkəmli nümayəndəsi XVII-XVIII əsrlərdə Dağıstanın tarixində ilk universitet yaratmış İsmayıl əfəndi olmuşdur. Astronom, filosof, ritorik, fizik və şair olan İsmayıl əfəndinin rəhbərliyi altında burada fəlsəfə, məntiq, riyaziyyat, astronomiya və tibb elmləri tədris olunurdu. Böyük alimin yaratdığı observatoriyanın qalıqları Şinazda bu gün də qalmaqdadır. Gəli cisimlərini müşahidə etmək üçün teleskop və digər cihazlar ixtira edən alim onların köməyi ilə ulduzların hərəkətini öyrən-

mişdir. Dağıstanda ilk elmi kitabxananın da yaradıcısı olan bu alim astronomiyaya və teologiyaya dair bir sıra kitabların müəllifi idi. O, astronomiya elmini tələbələrinə özünün yazdığı "Xülasat əl-Hisab" kitabından tədris edirdi. İsmayıl əfəndinin yetirmələri arasında Zeyd İslam Küreli, Məhərrəm əfəndi Axtılı kimi alimlər var idi.

Görkəmli ləzgi alimi Həsən Alqadarinin "Asari Dağıstan" kitabında yazıldığı kimi, İsmayıl əfəndinin oğlu Səid əfəndi də atasının yolunu davam etdirirdi. Şair, filosof və riyaziyyatçı olan Səid əfəndinin yanına Yaxın Şərqnin müxtəlif ölkələrindən elm dalınca insanlar gəlirdilər.

XIX əsrin əvvəllərində Rusiya imperiyasının Qafqaza hərbi müdaxiləsi başlanır. 1812-ci ildə Rutul Rusiyaya birləşdirilir. 1838-ci ildə Ağa bəy əl Rutulinin rəhbərliyi altında ruslar əleyhinə üsyan qalxır. 1839-cu ildə Rutul mahalı İlisu sultanlığına birləşdirilir. 1844-cü ildə Daniyal bəy Şeyx Şamilin tərəfinə keçəndə sultanlığa ləğv edilir. Üsyan yatırılaraq Rutul azad cəmiyyəti ilə İlisu sultanlığı rus imperiyasının yaratdığı Car-Balakən hərbi dairəsinin

tabeliyinə keçir. Dairə üç mahala bölünür: Rutul, İlisu və İngiloy. Onların hər birinə dairə rəisi tərəfindən naib təyin olunur.

Şeyx Şamilin rəhbərliyi altında Qafqaz müharibəsində fəal iştirak edən dağıstanlıların, o cümlədən rutulların ailələri hərkətin süqutundan sonra Dağıstandan sürgün edilir. Onlar bir sıra Şərq ölkələrinə mühacirət edir, ən çox Suriyaya və Türkiyəyə pənah aparırlar.

1917-ci ildə yaradılmış Dağlı Respublikasında ərəb dili dövlət dili statusu qazanır, məktəblərdə bu dildə dərslər keçilir. 1921-ci ildə Dağıstan MSSR yaradılarda bir sıra xalqlar kimi rutullar da Sovet hökuməti əleyhinə çıxırlar. 1930-cu ilin mayında Xnovda antisovet üsyanı qalxır və o, ətraf kəndləri də əhatə edir. Lakin üsyan amansızlıqla yatırılır.

1925-ci ildə Dağıstanda islam əleyhinə kampaniya başlananda bu, məktəblərin bağlanması, ərəb dilinin qadağan olunması, yerli imamların məhv edilməsi ilə müşayiət olunur. Həmin siyasət 30-cu illərdə repressiyalar formasında davam edir. Rutul ziyalıları onun acı nəticələrini indiyə kimi öz talelərində hiss edirlər.

"Rutul" etnonimi Dağıstanın eyniadlı rayonunun (1929-cu ildə yaradılmış həmin rayonda hazırda 20 min nəfər əhali yaşayır) adı ilə əlaqədardır. Onun mənşəyi məlum deyildir. Bu söz ümumiyyətlə gec yaranıb, ona kimi rutullar özlərinə **muxadlar**, **şinazlar**, **müxreklər**, **ixreklər**, **borçlar**, **xnovlar** kimi adlar vermişlər. Yaxın qonşuları onlara "агъахъар" deyir. Maraqlıdır ki, rutullar öz kəndlərini **МыхIаId**, özlərini **мыхIабыр** və ya **мыхIаd**

adlandırırlar. Yer adı kimi MıxIаId hələ XV əsrdən məlumdur. Bu ada 1432-ci ildə türklərin və rutulların Saxura hucumu ilə bağlı edilmiş saxur yazısında, 1598-ci ildə tərtib edilmiş rutul bəylərinin nəsil şəcərəsində, rutul bəylərinə farslar və türklər tərəfindən verilmiş fərmanlarda və digər rəsmi sənədlərdə təsadüf olunur (1588-ci ildə türk sultanı III Murad rutul hakimi Qazı bəyə xan titulu verilməsini təsdiq edən sənəd imzalamışdı.).

1989-cü ilin siyahıyaalınmasına əsasən SSRİ-də 20.388 nəfər etnik rutul yaşayırdı ki, onlardan 14.955 nəfəri Dağıstanda, qalanı Azərbaycanda məskunlaşmışdı. Bu xalqın nümayəndələri Rutul rayonunda, Samur çayının sahilində yerləşən Luçek, Şinaz, İxrek, Müxrek, Amsar, Kina, Vruş, Cilixür, Qala, Pilek, Xnux, Natsma, Fartma, Kufa, Fuçax, Kiçe, Una, Teydik, Aran, Roso, Rutul kəndlərində, Axtıçay sahilindəki Rutul rayonunun Borç, Axtı rayonunun Xnov kəndlərində yaşayırlar. Onlar həmçinin Şimali Dağıstanda Kizlyar rayonunun Ribalko, Babayurd rayonunun Noviy Borç kəndlərində məskunlaşıblar. Azərbaycanda rutullar əsasən Şəki rayonunun Kiş, Şin, Qaynar, Xırsa, Şorsu,

MSSR Nazirlər Soveti tərəfindən ağıl, saxur və rutul dillərinə yazılı dillər statusu verilməsi, kiril qrafikasında həmin dillərin əlifbalarının hazırlanması haqqında qərar qəbul edildi. 1992-1993-cü tədris ilindən etibarən rutulların yığcam yaşadığı yerlərdə məktəblərdə rutul dili tədris olunmağa başladı. Professor K.Kamalov tərəfindən kiril qrafikası əsasında rutul əlifbası tərtib edildi. S.Səmədov və K.Camalov tərəfindən "Rutulca-rusca lüğət" kitabı hazırlanıb nəşr olundu. Dərbənd pedaqoji məktəbində və Dağıstan Dövlət Pedaqoji İnstitutunda rutul dili müəllimləri hazırlanıb.

Rutulular Zeynəb Xinevi (XI əsr), Kor Rəcəb (XVIII əsr), Molla Turab, İxrek Qurban, Cameseb, Şinaz Həzərçi kimi şair və yazıçıları ilə tanınırlar. Dünyanın müxtəlif ölkələrində yaşayan həmvətənlərindən söz düşəndə onlar məşhur türk şairi, yazıçısı, publisisti, ictimai və siyasi xadimi İbrahim Şinasi əfəndini yada salırlar. O, Fransanın Sorbonn Universitetində təhsil almış, 1848-ci il Fransa inqilabının iştirakçısı olmuş, Türkiyədə həmin dövrün mötəbər qəzeti olan "Təsviri əfkar"ı nəşr etdirmiş, türk dilinin təkmilləşdirilməsi, kitabların yalnız yuxarı təbəqə üçün yox, bütün xalq üçün yazılmasını təbliğ etmiş, Namiq Kamalla bərabər Osmanlı imperiyasının dövlət quruluşunun islahatları ilə məşğul olmuşdur. "Millətım - bəşəriyyət, vətənim - yer kürəsidir" şüarı ilə yaşayan İbrahim Şinasi əfəndi 1865-ci ildə Parisə mühacirət etmiş, ölümündən bir qədər əvvəl Konstantinopola qayıtmışdır. Ölümündən sonra onun ideyaları unudulmuş, sonralar Mustafa Kamal Atatürk onları yada salmış və bəhrələnməmişdir. 1918-1919-cu illərdə tənziMAT hazırlananda Şinasinin islahatlar sistemi əsas olaraq götürülmüşdür.

Suriyanın görkəmli filosofu, sosioloqu, ədəbiyyatşünası, ədəbi tənqidçisi Kazım Dağıstani (1900-1985) bu elmlərə aid fundamental əsərlərin müəllifidir. Dəməşq Universiteti hüquq fakültəsinin, Sorbonn Universiteti aspiranturasının məzunu olan Kazım bəy 1940-1942-cu illərdə Suriyanın baş nazirinin, sonralar isə ölkə prezidentinin dəftərxanasının rəisi olmuşdur. 1946-cı ildə Ərəb Dövlətləri Liqasına rəhbər təyin olunan bu etnik rutul yazıçı kimi də tanınmışdır.

Ərəb dünyasının sevilən yazıçılarından olan Elfət Edəlbi də milliyyətə rutul idi. Onun yaradıcılığına Şeyx Şamil hərəkətinin süqutundan sonra Suriyaya köçmüş, burada yaşamış, vətən həsrəti ilə dünyadan köçmüş babalarının böyük təsiri olmuşdur. Dayısı Kazım Dağıstaninin şəxsi kitabxanası onun yazıçı kimi formalaşmasına kömək etmişdir. Almaniya təhsil almış həkim Həmdi əl-İdilbiyə ərə gedəndən sonra onun familiyasını Edəlbi kimi götürən Elfət 20-dən çox kitabın müəllifidir. Onların əksəriyyəti müxtəlif dillərə tərcümə olunmuşdur. Elfətin əsərlərində Dəməşqə sonsuz sevgi vardır. "Dəməşq tarixçələri", "Əlvida, Dəməşq", "Dəməşqin ətiləri", "Dəməşq - qüssənin təbəssümü" buna misaldır. Sonuncu əsər ona dünya şöhrəti gətirmişdir. Suriyanın Fransa tərəfindən işğalının gətirdiyi faciəni qələmə almış müəllif özünə ədəbi heykəl ucaltmışdır.

Suriyanın sərhəd qoşunlarının baş komandanı, Suriya prezidentinin adyutantu olmuş Tələb Dağıstani, Dəməşq həbsxanasının rəis müavini olmuş, Suriyanın Fransa tərəfindən işğal zamanı suriyalı vətənpərvərləri gizlicə azad edərək tarixə düşmüş Zəkəriyyə Dağıstani kimi şəxslərlə rutullar fəxr edirlər. Azərbaycan mədəniyyətinə rutullar İsmayıl Dağıstanlı kimi xalq artisti, Gəray Fəzli və Şərafət Dağıstanlı kimi şairlər vermişlər.

КУРМУХСКИЙ ХРАМ

Курмухский храм (или Церковь Святого Георгия) находится в Курмухском ущелье Гахского района Азербайджана.

Храм является памятником христианской албано-кавказской архитектуры Азербайджана. Он был построен в конце XII - начале XIII века.

Рамил АЛХАС

ДОБРЫЕ ВЕСТИ

Книжный лорд

Хосе Альберто Гутьеррес - мусорщик из колумбийского города Богота на протяжении двадцати лет собирал выброшенные книги и теперь открыл библиотеку в собственном доме. По его словам, около 20 лет назад он нашел на помойке «Анну Каренину» Льва Толстого, именно с этого романа и началась его коллекция. Мужчина решил отнести книгу домой, а затем он начал собирать все находки. Сейчас в его библиотеке примерно 25 тысяч экземпляров.

Библиотека пользуется огромной популярностью среди школьников. Они даже стали называть хозяина «Книжный лорд». У себя на родине мужчина стал настоящей знаменитостью, и его пригласили на книжные ярмарки в Мексике и Южной Америке.

Содержать библиотеку не так-то просто: в этом ему помогают жена и трое детей. У Гутьерреса совсем мало времени на хобби, ведь работу мусорщика никто не отменял.

К тому же мужчина готовится к экзаменам в школе, так как в детстве ему пришлось прервать обучение из-за крайней бедности семьи.

Жизнь в пещере

Удивительная история у пенсионеров, проживших 54 года в пещере. Жить в дикую природу супружеская пара переехала сразу после бракосочетания, в далёком 1962 году. Денег на постройку собственного дома в родной деревне у них не было, купить квартиру в городе и вовсе было для них тогда недостижимой мечтой, но они не отчаялись и нашли необычный способ свить собственное

семейное гнездышко.

За много лет они обустроили в своём жилище целых три спальни, кухню, огромную гостиную. У супругов есть и небольшое подсобное хозяйство: огород, несколько свиней и кур.

Сегодня Лян Цыфу 81 год. Его супруга Ли Суин чуть младше - ей идёт 78 год. Оба они категорически отказываются от предлагаемого им теперь благоустроенного жилья. Более чем за полвека они настолько привыкли жить в пещере, что теперь не представляют себе другого дома. Конечно, и весьма преклонный возраст супругов уже не располагает к смене привычного ритма жизни, но сами они утверждают, что причина в другом: просто в их любимой пещере им очень хорошо: летом тут царит приятная прохлада, а зимой - тепло.

Удивительно, но в столь экстремальных условиях супруги умудрились не только организовать свой собственный быт, но и воспитать четверых детей. Сейчас их сыновья и дочери уже взрослые и живут своей жизнью в разных уголках страны, а вот их родители так и остались в своей пещере близ города Няньчун в провинции Сычуань на юго-западе Китая.

Редкий поступок

В течение многих лет берег Аравийского моря в пригороде Мумбаи Индии использовался людьми как свалка. Прекрасное и популярное среди отдыхающих в прошлом место покрылось зловонным ковром гниющего мусора, бутылок, тряпок и прочих бытовых отходов. Одному из местных жителей Афрону Шаху такая ситуация порядком поднадоела, и он решил организовать акцию по уборке береговой линии. К его кампании, занявшей целых 86 недель, присоединились тысячи добровольцев, которые совместными усилиями вернули пляжу первоначальную чистоту и красоту. Прделанная работа была названа экспертами программы ООН по окружающей среде «крупнейшей очисткой пляжа в истории», а общий объем вывезенного мусора составил 5,4 миллиона килограммов!

ЯГЪ СА ЛЕЗГИ ГЪАВА, РАСИМ!

Чахь чпин алакьунралди чешнелу тир сейли чӀагъанчир са акъван авач. Авайбур лагъайтӀа, садни кӀцӀарви Расим Бекеровов къведач. Вучиз лагъайтӀа ада чӀагъан тек тупӀарив ваь, вичин вири руьгъдив чӀалал гъида. Хайи чилин авазар адан гьиссерай куьз жеда. Вичин рикӀикай цӀелхемар кутада ада гъавайрихь.

Фадлай халкъдин арада гъуьрмет къазанмишнавай умун къилихрин Расим хайи чилелни, хайи чӀалал гзаф рикӀ алай инсан я. Шумуд йисар я ада лезгийрин дегъ макъамрал чан хкиз. Гъавилай дуьньядин чара-чара пипӀера яшамш жезвай чи ватангълийриз абур гъасятда чир жеда.

Фад-фад Урусатдин шегъерриз илифда, лезгийрин шад мярекатра иштиракда чӀагъанчиди. КӀцӀара лагъайтӀа, Расим гъамиша мехъеррин къиле жеда. Адаз шаирри шиирарни теснифнава:

ЧӀагъан ягъаз ава Расим,
Ягъ са лезги гъава, Расим!

РУССКИЙ ЯЗЫК В СУДЬБЕ ЛЕЗГИН

Русский язык давно привлекал внимание лезгинских учёных, поэтов, путешественников и военачальников. Ещё в конце XVIII века среди лезгин имелось несколько десятков людей знавших арабский, персидский, турецкий и русский языки. Всестороннее и систематическое изучение русского языка лезгинами было начато в XIX веке.

Известный лезгинский учёный и поэт Мирза Али, который более 50 лет возглавлял Ахтыпаринское общество в 50-60 годах XVIII столетия организовал курс русского языка в Ахта. Именно благодаря его руководству общество в конце XVIII - начале XIX века достигает расцвета. Несмотря на огромную занятость, Мирза Али не прекращал педагогическую деятельность, направленную на распространение грамоты, науки, поэзии среди лезгин.

Крупный учёный и историк Дагестана Гасан Алкадари в 1855 году окончил Ахтынское медресе. Вспоминая о днях учёбы, Гасан Алкадари свидетельствовал, что у Мирзы Али было много учеников, изучавших также русский язык. Царские администраторы решили воспользоваться этим. Они понимали, что им необходимо привлечь к правлению грамотных горцев. Первый опыт в обучении лезгинских

детей русскому языку был осуществлен в ахтынской крепости в 1859 году врачом Лебедевым, открывшим небольшую школу, которая просуществовала недолго. В 1861 году в Ахты была основана светская школа, названная «одноклассным начальным училищем». В ней обучались 44 лезгинских мальчика. Как указал в своем рапорте военный начальник Южного Дагестана генерал-майор Меликов, почти все поступившие ученики отличались прекрасными способностями.

В 1866 году такая же школа была учреждена в Кусарах. В отличие от Ахтынской школы здесь обучались и девочки. Из 55 учеников 15 были девочки. Тяготение к русскому языку привело к тому, что в 1885-1903 годах в Кусарах действовало 11 русских школ. Среди лезгин росло уважение и любовь к русскому языку и к простым русским людям.

Прогрессивные представители русского народа приносили в лезгинские земли новые революционные веяния и настроения, будоражили умы, звали их на путь революционной борьбы. Побывавшие в XIX веке среди лезгин в Кусарах и в Кубе известные русские писатели Лермонтов, Бестужев-Марлинский и другие отмечали, что даже те лезгины, что героически воевали против царской армии, не равнодушны к русскому языку.

КАВКАЗСКАЯ МУДРОСТЬ

Влюбился юноша в девушку другой национальности. Решил жениться на ней. Девушка сказала: «Я выйду за тебя замуж, но сперва сделай для меня сто дел». Начал парень выполнять ее капризы.

Сначала она заставила его залезть на скалу без единого выступа. Потом спрыгнуть с той скалы. Юноша спрыгнул и сломал ногу. Тогда она велела ему ходить и не хромать. И прочие были задания: переплыть реку и не замочить рук; остановить взбешенного коня и поставить его на колени; разрубить яблоко, которое девушка положила себе на грудь. Выполнил парень девяносто девять

дел. Осталось одно. Тогда девушка сказала: «А теперь забудь своих мать и отца, и свой язык». Недолго думая, юноша вскочил на коня, взмахнул плетью и ускакал навсегда.

***

Мудреца спросили: Почему друзья так легко становятся недругами, а вот врагов превратить в друзей очень трудно?

- Но ведь точно так же и дом разрушить легче, нежели построить, - ответил мудрец, - и сосуд разбить проще, чем его сделать, и деньги растратить легче, чем заработать их.

